

Geschiedenis van de Wadden

Anne **Doedens** & Jan **Houter**

Geschiedenis van de **Wadden**

De CANON van de Waddeneilanden

WalburgPers

© 2015

Anne **Doedens** & Jan **Houter**

p/a Uitgeversmaatschappij Walburg**Pers**, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag:

Voorzijde: foto's van Marco van Middelkoop, Aerophoto
– Schiphol

Achterzijde: collectie Jan Houter

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Ontwerp & opmaak: Erwin Bomans ^{BNO} leucq!, Hof van Twente

ISBN 978.90.5730.429.3

NUR 680

Inhoudsopgave

1	Een strandwal <i>Prehistorie & Romeinen (238.000 v.C. -300 n.C.)</i>	9
2	Doorbraak <i>Vijf eilanden ontstaan (4^e-13^e eeuw n.C.)</i>	14
3	Oud kloostergoed <i>De eilanden, Ludingakerke, Mariëndal & Klaarkamp (695-1350/1465)</i>	18
4	Oeroude kerken <i>Bakens voor ziel & zeevaart (720 n.C.-15^e eeuw)</i>	22
5	De Hollandse graaf <i>De middeleeuwse landsheer bewesten het Vlie (985-1428/1522)</i>	26
6	Betwist Fries gezag <i>Tussen Vlie & Lauwers (922-1345-1362-1615)</i>	30
7	Hanze en handelspoort <i>Marsdiep & Vlie (12^e-16^e eeuw)</i>	34
8	(Stuif)dijken en nieuw land <i>Vormverandering & groei (± 1000-18^e eeuw)</i>	37
9	Verdwenen (ei)land(en) en dorpen <i>Vormverandering & verlies (12^e eeuw-heden)</i>	40
10	De Brandaris en meer <i>Over vuurtorens, vuurboeten & kapen (1323-heden)</i>	43
11	Queesten, Sunneklaas, Kallemooi <i>Over oude eilander tradities (1591-heden)</i>	47
12	Katholieken en dopers <i>De komst van de Reformatie op de eilanden (1517 en daarna)</i>	50
13	Casper de Robles versus Jan Jarichsz. en zijn medestanders <i>Geuzen op het Wad (late 16^e eeuw)</i>	54
14	De Texeler Schans en andere militaire zaken <i>De marine & ambtenaren van de nieuwe Republiek op de Wadden (1568-1648)</i> ..	58
15	De Unie van Utrecht <i>Een nieuwe staat & een nieuw bestuur voor de Republiek & de Waddeneilanden (1579-1795)</i>	62
16	Amsterdam, de VOC en de Oostzee <i>De Waddeneilanden & de economie van de Gouden Eeuw (1575-1713)</i>	66
17	Tromp, De Ruyter en Witte de With <i>Grote admiraals op de Wadden (1644/5, 1652-1666-1674)</i>	70
18	Robert Holmes en Laurens Heemskerk <i>De opmaat naar Chatham (1666-1667)</i>	74
19	Tjerk Hiddesz., Cruquius en anderen <i>Zeevaarders, ondernemers & geleerden in de Gouden Eeuw (1587-1728)</i>	78
20	Archangelsk, St. Petersburg, Lerwick en Indië <i>Over verre eilander verblijfplaatsen (1600-1900)</i>	82
21	Frans Esausz. den Heussen en zijn collega's <i>Schrijvende predikanten in de Gouden Eeuw (1608-1679)</i>	86
22	Van Willem van de Velde de Oude tot Jan Wolkers <i>Beeldende kunst van, over & op de Wadden (1611-heden)</i>	90
23	Cornelis Jacobsz. Heldt en Jan Ibesz. <i>Eilander schippers & de vaart door de Sont & naar het Hoge Noorden (17^e eeuw)</i>	94
24	Hidde Dirks Kat en Willem de Vlamingh <i>Kostwinning uit walvisvaart (17^e/18^e eeuw)</i>	98
25	Pilotage <i>Over loodsen & (strand)roof (1615-heden)</i>	102
26	Konijnen, schapen en cranberries <i>Zout, water & zand: arm versnipperd boerenland (Middeleeuwen-heden)</i>	105
27	Oldenbarnevelts zoon, Belgen, Spanjaarden en anderen <i>Vluchtelingen op de Wadden (1531-heden)</i>	108
28	Van De Hulter tot Cupido <i>Postgeschiedenis (1668-1927)</i>	112
29	Pawel Jones en Hendrik Tuning <i>Patriotten & Revolutie (1776-1795)</i>	116
30	De Engelse invasie van 1799, Napoleon en het Continentaal Stelsel <i>De Wadden als oorlogs- & blokkadegebied (1795-1799-1813)</i> ..	120
31	La Lutine <i>Schipbreuken & wrakken (17^e eeuw-1938)</i>	124
32	De KNRM en daarvoor <i>Reddingen & strandvonders (18^e eeuw-heden)</i>	130
33	Eierland, Polders van Kroon en Banck en Ameland <i>stuidijken Zeewering in de moderne tijd (1825-heden)</i>	133
34	Teso, Doeksen en Wagenborg <i>De komst van moderne veerdiensten (19^e - 21^e eeuw)</i>	136
35	Een dam naar Ameland <i>En: andere aanslagen op het Waddengebied (1667-1871-1971)</i>	140
36	Vreemdelingenverkeer <i>Op weg naar het massatoerisme (1850-1940/5)</i>	143
37	Zeevaartscholen <i>Bijzonder vakonderwijs op de Wadden (1841-heden)</i>	146
38	Banck en Bernstorff <i>Omstreden bezit & bestuur van Schiermonnikoog (1858/9-1945 en daarna)</i>	149
39	Natura, Natuur(monumenten) en werelderfgoed I: Texel, Thijsse, Vlieland & Terschelling (1890-heden)	152
40	Natura, Natuur(monumenten) en werelderfgoed II: Ameland, Schiermonnikoog & Rottum (1890-heden)	156
41	Slauerhoff, Wolkers, kapitein Rob en Bomans <i>Of: de Nederlandse literatuur & de Wadden (1761-heden)</i>	159
42	Zeppelins, mijnen en onderzeeërs <i>De Eerste Wereldoorlog & de Waddeneilanden (1914-1918)</i>	162
43	Georgiërs, de Atlantikwall, bunkers en graven WOII: Texel & Vlieland (1940-1945)	166
44	Schleidorp en -spoor, Wassenmannradar en collaboratie WOII: Terschelling, Ameland & Schiermonnikoog (1940-1945) ...	169
45	Boortorens en oefenterreinen <i>Over natuur, milieu & profijt (1945-heden)</i>	172
46	Eilander idioom, Sommeltjes, Rixt van 't Oerd en Wanda <i>Taal & verhaal van de Wadden</i>	175
47	Johannes de Jong en de Clemenskerk <i>Over katholiek Ameland & zijn kardinaal- aartsbisschop (1885-1955)</i>	178
48	Exploderend toerisme <i>Wederopbouw & welvaart (1945-heden)</i>	182
49	Van Oerol tot Dokter Deen <i>Festivals & beeldvorming (1981-heden)</i>	186
50	Waddenbestuur en waddensamenwerking <i>Eilander bestuur & andere overheden (1932-heden)</i>	189

Voorwoord

Canon betekent 'richtsnoer'. In dit boek wordt het begrip gebruikt als maatstaf van wat men zou moeten weten van de geschiedenis van de wadden, de belangrijkste historische personen, zaken en processen. Deze Waddencanon heeft 50 'vensters', evenals de Nederlandse geschiedenis-canon. Ze geven inzicht in de gedeelde en verschillende cultuur en geschiedenis van de eilanden: die hebben daarin een steviger onderlinge relatie dan die met de provincies waar ze bij horen.

De zee verbond Texel, Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. Men keek niet naar Leeuwarden of Den Haag, maar naar de Noord-, de Zuider- en de Waddenzee, naar Harlingen, Dokkum, Kampen, Hoorn en Amsterdam. Of, verderweg, naar de Oostzee en Indië.

De eilander dialecten verschillen van én lijken op elkaar. De eilander folklore kent overeenkomsten, en er is hetzelfde grote belang van de varende beroepen, op alle eilanden. De aanleg van bossen maakt van Schier tot Texel deel uit van één proces. Afwijkend van de wal en onderling bindend is de opvallende aanwezigheid van doopsgezinden. In de Middeleeuwen is de rol van kerken en kloosters op de eilanden groot. De veranderingen van het landschap zijn groter en sneller dan elders in Nederland. Uniek zijn aparte staatjes als Ameland. De grote betekenis voor 's lands defensie en natuur en de uitdrukkelijke aanwezigheid van kunstenaars springen in het oog. Het voorgaande is slechts een greep uit alles dat onmiskenbaar een eigen stempel drukt op de historie van de gezamenlijke eilanden.

Dit boek vertelt het totale verhaal niet. In 50 keer 1200 woorden kan niet alles worden gezegd. Er is een enorme hoeveelheid literatuur, betrouwbaar en onbetrouwbaar, gedrukt en op internet. De lees- en informatiesuggesties wijzen slechts de weg: zelf moet men verder zoeken. Dat geldt zeker ook voor de suggesties voor uitstapjes.

Kiezen betekent dat er meningsverschil kan bestaan. Zeker is: dit boek gaat over hoogtepunten en

hoofdzaken. Vaak in een eigen 'venster', maar soms ook niet. Men vindt zo nu en dan hoogtepunten en hoofdzaken bij een onderwerp dat wel een eigen venster heeft. Dat geldt bijvoorbeeld voor de vissers op de Noordzee. De walvisvaart in het Hoge Noorden kreeg daarentegen wel een 'apart' venster. We schrijven niet over Duitse, Deense of andere Nederlandse eilanden zoals Wieringen, Schokland, Urk en Marken. Die vertonen zeker samenhang met 'onze' eilanden, maar niet één die opname in deze canon wettigt. We schrijven wel over Griend en Rottum en verdwenen dorpen en eilanden als West-Vlieland, Oerd, Waminghe en Bosch.

Zoals gezegd: er is een vloed aan literatuur. Standaardboeken verschenen over Texel (Van der Vlis, *'t Lant van Texel*), Schiermonnikoog (Van der Ven, *Een omstreden eiland*), Terschelling (Van der Wal, *We vierden het pas als iedereen terug is*), Vlieland (Doedens en Houter, *Vlieland*). Bauke Boomstra en Piet Lautenbach schreven de *Reisgids voor Terschelling* en Jan Zwaal legde de *Terschellinger Historie* vast. Dré van Marrewijk schreef met anderen *Waddenland. Landschap en cultureel erfgoed in de waddenzeeregio* (Groningen/Leeuwarden 2001). In 2013 vertelde Mathijs Deen het literaire verhaal in *De Wadden*.

De stroom publicaties zwelt jaarlijks aan. Recent verschenen *Een kleine geschiedenis van Texel* van Lijntje Pronk (De Koog 2013) en *Schiermonnikoog 1640-1965*, van Eddie Bakker (Schiermonnikoog 2013). Er zijn digitale publicaties als die van Adriaan Haartsen, *Ontgonnen Verleden. Regiobeschrijving provincie Friesland*, uitgegeven door de Directie Kennis van het Ministerie van LNV. Er zijn de sites en tijdschriften van de verschillende historische en natuurverenigingen, zoals de rubriek *Wadweten van de Waddenvereniging*, de site van *Ecomare*, van *Heer en Feer* (Schiermonnikoog), van *Tien Eeuwen Eylandt Flielandt* van de *Cultuurhistorische Vereniging Vlieland*, van *Schylge Myn Lântse* (Terschelling), van *Tijdschrift van de Historische Vereniging Texel*. Er zijn

de sites en uitgaven van de verschillende eilander musea, zoals het bunker- of *Schleimuseum* op Schiermonnikoog, het *Cultuurhistorisch Museum Sorgdrager* van Hollum (Ameland), *Museum 't Behouden Huys* op Terschelling, *Museum Tromp's Huys* op Vlieland, museum *Kaap Skil* in Oudeschild, van natuurcentra zoals *Natuurcentrum Ameland* of de *Noordwester* op Vlieland, het *Centrum voor Natuur en Landschap* op Terschelling of de *WadsApp Terschelling* en de *WadsApp Texel* voor de smartphone. En er is meer, nog veel meer ...

De Waddenacademie (waddenacademie.nl) publiceerde een onderzoeksagenda (*Geschiedenis, herinnering en beleving* van Jos Bazelmans). Via dit instituut zag ook een reeks uitgaven over deelonderwerpen het licht (bv. over geografie en geologie in *De ontwikkeling van het Waddengebied in tijd en ruimte*). Deze studies worden bij de vensters van deze canon genoemd. Maar: een verbindend en integraal historisch overzicht van de vijf eilanden samen is er nog niet, een samenvattende historie van de Wadden op hoofdlijnen, voor een geïnteresseerd publiek van eilandbewoners en gasten.

Zonder de hulp van betrokken eilandbewoners was dit boek nooit geschreven. Immers: het vak geschiedenis kan niet zonder de lokale kenners, de echte deskundigen, de gewortelden in de eilander cultuur. Zoals de heren Pieter-Jan Borsch en Joop de Jong van Ameland of Frans Schot van Midsland. Of beheerders als Elsje de Ruijter van *Museum Tromp's Huys*, Bri Wiener en Richard van der Veen van 't *Behouden Huys* (tevens promotor van het 'Aasters') en Kees Dekker van het Fotoarchief van de rederij Doeksen. Of de vrijwilligers van het *Cultuur-*

historisch Museum in De Waal of die van het *Luchtvaart- en Oorlogsmuseum Texel*. Of bevroegen onderzoekers als Hans Eelman (de onvermoeibare duiker, die op bijna 800 wrakken dook bij Texel) en Nico Brinck (die met het Terschellinger duikteam Ecuador veel boven water haalde), en de enthousiaste manager Corina Hordijk van het prachtige museum Kaap Skil. Zeker ook mag Hille van Dieren van het Terschellinger wrakkenmuseum bij Formerum niet vergeten worden. De lijst is te lang om hier volledig op te nemen. Veel vindt men terug in de literatuur- en bezoektips aan het eind van ieder venster.

De geschiedenis van de Nederlandse Waddeneilanden heeft, zoals gezegd een eigen karakter. Een karakter dat nieuwsgierig maakt en waarvoor nog veel meer onderzoek nodig is. Wij hopen dat dit gestimuleerd wordt door deze *Canon van de Waddeneilanden*. Een geschiedenis van de Razende Bol tot Rottumeroog, van Willibrord tot kardinaal De Jong, van Wanda tot Rixt van het Oerd, van de 'Reede van Texel' tot de Vlieree. Van Walvisvaart tot VOC. Van Staatsbosbeier tot Natuurmonumenten.

Tot slot danken wij iedereen die ons met raad en daad ter zijde heeft gestaan, zoals de bovengenoemde eilander contactpersonen, zoals Cees Witteveen en Liek Mulder die de teksten kritisch doornamen. We danken echter vooral onze echtgenotes Ingrid van Vuuren en Erna Schretlen voor de vele uren dat we er niet waren en die zij ons gunden voor het werk aan deze canon.

Anne **Doedens** & Jan **Houter**

Maartensdijk/Oost-Vlieland, december 2014

Rottumerplaat | Marco van Middelkoop, Aerophoto – Schiphol